

Arhe XVI, 31/2019

UDK 1 Andrić I.

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2019.31.263-274>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ИРИНА ДЕРЕТИЋ¹

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

МИТСКО, ИСТОРИЈСКО И МЕТАФИЗИЧКО СЛУЧАЈ РОМАНА *НА ДРИНИ ЋУПРИЈА*

Сажетак: У овом раду преиспитаћу како се митско, историјско и филозофско међусобно односе посредством тумачења три теме, а то су: улога жртве у роману, однос (а)историјског и историјског времена, као и специфична метафизичка симболика моста. Показаћу да управо ове три теме, о којима Андрић приповеда, покрећу најзначајнија филозофска питања у роману, као што је питање о филозофском смислу и „истинитости“ митских и историјских садржаја, потом о филозофским елементима одређеног „погледа на свет“, као и о дубљој поруци романа у целини.

Кључне речи: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, филозофско, митско, историјско

Митски,² историјски и филозофски слојеви романа *На Дрини ћуприја* нераскидиво су испреплетани, премда су и јасно разлучени и то изричитим нараторовим тврдњама. Под „историјским“ у овом роману подразумевам приказе оних догађаја који су се стварно збили, и то се углавном односи на преломне општепознате процесе и промене, што представљају оквир у коме се одвија приповест у роману. Они пресудно утичу на локалне догађаје. О њима се приповеда на „истинолик“ начин, то јест тако што нам аутор романа ствара утисак као да су се одређени локални догађаји стварно и

¹ E-mail адреса ауторке: ideretic1@gmail.com

² О митском у целокупном Андрићевом делу пише Петар Џацић. Уп. Петар Џацић, *Митско у Андрићевом делу. Хрстова греда у каменој капији*, Завод за уџбенике, Београд 1995.

збили, иако је пишева фантазија та која тим догађајима даје како смисао тако и важење.³ Под „митским“⁴ овде подразумевам колективну приповест о необичним догађајима којим се настоји објаснити нека појава. Наратор романа, како ћемо видети, приповеда властите приче које треба да објасне те исте догађаје. У „сусрету“ митског и историјског откривају се и дубљи филозофски слојеви романа.

Однос митских, (квази)историјских, и филозофских слојева романа манифестује се на двоструки начин: посредством нараторовог приповедања о одређеним догађајима или пак тако што наратор ненаметљиво износи изричите рефлексije и судове о извесним феноменима и њиховом смислу, што понекад личи на успутни коментар на оно што се збило. У овом раду преиспитаћу како се митско, историјско и филозофско међусобно односе посредством тумачења три теме а то су: улога жртве у роману, однос (а)историјског и историјског времена, као и специфична метафизичка симболика моста. Показаћу да управо ове три теме, о којима Андрић приповеда, покрећу најзначајнија филозофска питања у роману, као што је питање о филозофском смислу и истинитости митских и историјских садржаја, потом о филозофским аспектима одређеног „погледа на свет“, као и о дубљој поруци романа у целини.

Почнимо од разматрања прве теме: улоге жртве у роману. „Жртва“ и „жртвовање“ чест су и карактеристичан митски садржај.

³ Бранко Поповић указује на разлику коју сам Андрић потцртава између у хроникама забележене историје и „заистинске“ историје. Уп. Бранко Поповић, „Историја и поезија у Андрићевом делу“, у: *Књижевна историја*, свеска 18, 1972, стр. 193-207.

⁴ Колективну приповест Андрић у роману назива легендом. У овом тексту не правим разлику између легенде и мита. Разлика у употреби ове две речи није консеквентно спроведена у литератури. Једна од разлика, која се спомиње, јесте та да се под легендом подразумева прича која почива на историјским чињеницама, а под митом прича која не почива на чињеници. Ја под митом подразумевам причу, што грчка реч *mythos* и значи, било да се она заснива или не заснива на историјским фактима.

Испитаћемо какву улогу имају у наративном „ткиву“ романа *На Дрини ћуприја* и то на самом његовом почетку. Ту ће се показати да „жртва“ игра пресудну улогу како у колективном миту, тако и у ауторовој причи.

Пре него што отпочне приповест о изградњи моста, Андрић нас упознаје са разнородним митским материјалом, од којег ће део бити демитологизован, а други ће се преобликовати у реалистичку причу која као да приповеда о ономе што се уистину догодило и то са бројним детаљима које наратор пластично и уверљиво артикулише. Као потврда тога могу се навести речи писца који каже да је излагање једног од јунака било „углавном овако“,⁵ те се потом наводе речи тог јунака. Тиме се ствара утисак да аутор преноси стварно изговорене речи као да их је чуо. Важне ствари се кажу и о карактеру и статусу колективног мита: он настаје само ако садржи оно што вреди запамтити, ако је то народу разумљиво, као и то да је фиктивног карактера.⁶ Мит има снажан утицај и живи дуже у колективној свести од сећања на реалне историјске догађаје.

Погледајмо сиже почетка романа и односа једног према другом типу митског, који је приказан као истинска позадина свега што се догодило. Вишегодишњи пројект изградње моста на Дрини не доноси очекиване резултате. Међу Србима се проширила прича, фантастичног карактера, да Турци траже близанце Стоју и Остоју да их узидају у мост,⁷ како би се наставила његова изградња. Тај митски мотив, најбоље поетски артикулисан у српској, народној песми *Зидање Скадра*, остао је запамћен у колективној свести и када је изградња моста завршена. Зашто је то митско „објашњење“ толико деловало на колективну свест? Један од разлога могао би да буде и то што нема веће жртве за једну мајку од тога да јој се одузму деца и убију. Веза између мајке и детета је природна и као таква најјача, те жртвовање властите деце причињава мајци неподношљиву бол. Типичан митски мотив жртвовања, и то оног

⁵ Уп. Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Нолит, Београд 1981., стр. 31.

⁶ Уп. *ibid.*, стр. 23.

⁷ Уп. *ibid.*, стр. 33.

које је најтеже и најсуровије, јесте полагање дечијих жртава, често оних које су најближе извршиоцу неког великог подухвата. Сетимо се само да је за покретање грчког војног подухвата против Троје, било неопходно да њен вођа Агамемнон положи као жртву своју ћерку Ифигенију, што њена мајка Клитемнестра није никада опростила своме мужу и што је један од мотива да га убије са својим љубавником Егистом.

У Андрићевом роману наратор, научним, то јест историјским и „објективним“ објашњењем демитологизује овај локални мит (легенду) тако што показује да је заправо нека полулуда жена родила мртворођене близанце и да је доиста окривљавала Турке да су њену децу жртвовали.⁸ Та неистинита легенда је по Абидагином мишљењу творевина „рајинског“ лукавства којим се ствара лажно уверење што може да доведе у питање и Абидагу као предузетника радова и целокупну изградњу моста. Ту се открива једно важно својство мита да је дејствен и уверљив, посебно уколико је архетипског карактера и уколико се односи на основне, крвне и природне породичне везе. Мит, потом, служи као средство борбе против Турака, као начин обмањивања насилне власти.

Нису зазидани близанци, нити су виле имале било каквог утицаја на рушење темеља моста. Догодило се, међутим, нешто друго, што је и сложеније и замршеније. Уместо сурове приче о зазиданим, тек рођеним близанцима, Андрић нам приповеда још, чини се, стравичнију причу. Похлепни Абидага, претерано ревносни предузетник радова, којом прикрива своју нечисту савест, присиљава Србе на робовски, несношљиво тежак рад, тако да једва остају у животу, док везиров намештеник присваја себи новац. Такво ропско кулучење слама и људско тело и људско достојанство. На отпор против тога осмелио се један сељак Радисав Херак.⁹ Он директно омета радове, а истовремено је почетни креатор мита о вилама и близанцима, не знајући да ће и сам постати главни јунак једног мита. Турци га хватају. Андрићев натуралистички опис

⁸ Уп. *ibid.*, стр. 34.

⁹ Уп. *ibid.*, стр. 31 ff.

незамисливог мучења, страдања и стоичког умирања тог човека ствара утисак да се управо тако нешто и догодило или да се вероватно догодило, те би требало да постане модел за стварања успешне уметничке фикције, како је то још Аристотел тврдио. После овог страдања, изградња моста се наставља, злог надзорника замењује добар, јер је вест о почињеном злу и почетном узроку тог зла дошла до везирових ушију, а Абидага је завршио управо онако како завршавају сви они који знају да су криви.¹⁰

Обе приче и она колективна, показана као лажна и невероватна, и ова индивидуална, која је представљена као истинита у реалном историјском контексту, имају нешто заједничко, а то је да отпочињање неког великог подухвата изискује страдање и жртвовање. Андрићева нарација одвија се према следећем обрасцу: он објашњава да до застоја у изградњи нечега готово немогућег, камене ћуприје, што би требало да премости „зле“,¹¹ дринске воде, не долази због деловања вила, него услед осмишљеног отпора који се манифестује у рушењу онога што је изграђено.

Починилац разградње моста бива најсуровије кажњен, набијањем на колац, на којем он у несношљивим мукама полако издише. Андрић до танчина описује варварски и нељудски облик садистичког кажњавања, лишеног сваке рационалне сврхе, чиме нам открива дубљи смисао догођеног. Кажњеник није понижен, већ, напротив, издвојен и уздигнут у односу на све пролазно и земаљско. Уместо да се застраши народ, он бива судионик у немој борби у којој српски народ посредно учествује са могућношћу и да победи. Смрт, којом се Радисав Херак потпуно ослобађа свих земаљских веза и односа, па самим тим и свих несрећа и страхова,¹² упућује на дубљу тајну испричане приче. Писац нам показује како активни отпор представља једини могући излаз из нечовечне и крајње неправедне, ропске егзистенције. У датом случају неиздрживи кулук генерише отпор и надљудску жртву наизглед ни по чему посебног

¹⁰ Уп. *ibid.*, стр. 59.

¹¹ Уп. *ibid.*, стр. 23.

¹² Уп. *ibid.*, стр. 52-53.

сељака, што онда покреће исправљање неправде и изградњу моста. Жртва је смрћу победила оне који су у сваком погледу моћнији и то не само на духовном плану. Она је и буквално победила, зато што је кулук укинут, а неправда исправљена.

Ова књижевна нарација суочава нас са бројним питањима и дилемама откривајући дубље поруке ове стравичне приче која претходи изградњи нечега тако величанственог као што је та „ћуприја“ на Дрини. Намеће се прво питање: зашто је миту потребна жртва, како колективном тако и његовој уметничкој, индивидуалној обради? Навешћу неколико интерпретативних хипотеза које по мени стоје у конјунктурном, а не у међусобно искључујућем односу. Велики подухвати – попут одласка у Тројански рат или изградње моста на Дрини – не могу се покренути без велике жртве, и то неретко најболније. Андрићево приповедање о жртви Радисава Херака, који „се издвојио и узвисио“,¹³ те му ослобођеном од свих коначних веза, „не може нико ништа“,¹⁴ показује како је могуће оно што се чини немогућим, а то је победити непобедивог и очувати сећање на жртву као залог за слободу, веру да она постоји и да је могуће остварити је, те сталну активацију усмерену ка њеном постизању. Читаоцу се намеће утисак да се пред чином жртвовања и само зло повлачи. Андрићева приповест нам открива да се људскост, што чини човека човеком, испољава управо код оних који су бестијално обесправљени, будући да они схватају шта је неправда, те слободно и активно учествују у њеном исправљању, чак и по цену живота. Од њих се захтева анимална и беспоговорна послушност; она узрокује отпор, а овај патњу и жртву, а жртвовање, чини се, неочекивано доноси нему победу обесправљенима, те пораз оних који сматрају да су моћнији и од саме смрти.

Да сумирамо, аутор, прво, бира из колективне митске грађе само одређен садржај који онда уметнички уобличава чинећи своју приповест толико веродостојном као да је она нешто што се истински догодило. Ова Андрићева прича је дубље „истинита“ зато

¹³ Уп. *ibid.*, стр. 53.

¹⁴ Уп. *ibid.*, стр. 53.

што нам саопштава један од централних митских мотива а то је вишеструки смисао полагања жртве, показујући да се у некој игри моћи до краја не може знати ко ће и када надвладати. Аутор демитологизује колективно митско попут неког научника, стварајући свој мит, властиту причу о томе како је тај немогући подухват уопште успео, како је ћуприја на Дрини саграђена.

Прелазим на другу тему овог рада, а то је однос између готово (а)историјског и историјског времена у роману.¹⁵ Турско време је приказано као неко готово а(пред)историјско доба, у којем се све опетује и ништа заправо не догађа. Оно има свој миран, сигуран и поуздан ток у којем су ствари и односи тако постављени као да ће вечно трајати. Готово да бисмо могли рећи да је то неко митско време, време пре времена. Ту статичност нарушавају на кратко српски упади у историју у виду Карађорђевог устанка и формирање српске државе с ону страну Дрине, да би је коначно уништила аустријска, организована, војна окупација вођена гвозденим вољом, радиношћу и „мрежом закона“ којима хоће да обухвати и „живот сам, са људима, животињама и неживим стварима.“¹⁶ Код босанских муслимана јавља се пасиван, ћутљив и достојанствен отпор према новом, историјском времену, испуњеном бројним догађајима, по њима бесмисленим активностима и деструктивним подухватима, отпор који је утемељен на филозофији у смислу *Weltanschauung*-а, дубоко укорењеној у њима, у њиховој крви.¹⁷

За разлику од хришћана они не осећају чак ни потребу да своју филозофију артикулишу речима и бране је у некој расправи, али зато према њој живе без обзира на то колико стварност

¹⁵ Разлику између историјског и аисторијског времена уочавају и тумаче Љубодраг Стојадиновић и Јован Деретић. Уп. Јован Деретић, *Српски роман*, Sezam Book, Зрењанин 2017., стр. 356-359.

¹⁶ Уп. Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Нолит, Београд 1981. стр. 147.

¹⁷ Уп. *Ibid.*, стр. 277.

демантовала тај њихов поглед на свет.¹⁸ Према овој фаталистичкој филозофији, Божијом промишљу су одређени људски односи да би трајали, што би требало да обезбеде миран и сношљив ток ствари. Велики пак људи се издвајају од осталих не по томе што Богом дани поредак мењају, него по томе што га исправно разумеју, и у оквиру њега делују. Контрадикторне људске активности, сталне градње и разградње, наоко прогресивне промене и побуне нису, према овој филозофији, показатељ људске величине, него незајажљиве људске сујете, празних жеља и неспособности да се разуме мера и граница. Андрић разуме ову филозофију, чији сам смисао скицирала само у контурама, на елиптичан начин, и то пре свега кроз ауторову призму или пак призму његових јунака. Та филозофија утицала је на формирање одређеног карактерног типа, који се без обзира на промене не мења или се врло тешко и нерадо мења.

Треће питање тиче се метафизичке симболике моста која представља најзначајнију мисао овог романа и његов главни наративни мото. Мост је супротност и природи и дубоко подељеном народу. Он је тај који успева да засводи и покори моћан, проточан и тешко савладив речни ток, који га једном чак и плави, али га не уништава.¹⁹ Мост као творевина добре и мудре замисли показује да нешто што је људским умом и рукама направљено може да траје упркос њему ненаклоњеним природним токовима. Та ћуприја је један од ретких подухвата који се не завршава падом попут других

¹⁸ Узмимо као пример два књижевна лика из романа који потичу из историјски потпуно различитих раздобља. Обојица имају исту оријенталну мисао коју немају потребу чак ни да вербално артикулишу и саопште другима. Око бега Бранковића се сакупљају сви муслимани који се противе аустријској окупацији. Све време му је на устима једна реч, коју никако да изрекне, с којом, неизговореном, умире. Други јунак је млади Барјактаревић, чији лик се може видети само на персијским минијатурама. Пошто бива вербално нападнут да он као беговско унуче није оспособљен за теоријска, већ само за практична знања, не одговара речима, већ гордим ћутањем, убеђен у смисао своје филозофије која нема потребе да сама себе објасни и потврди пред другима. Уп. *Ibid.*, стр. 149-152, 276-277.

¹⁹ Уп. *Ibid.*, стр. 82.

човекових тежњи ка висинама. Он није „случајна грађевина“,²⁰ како каже Андрић, зато што представља израз људске потребе да да неки трајнији смисао својим творевинама.

Ћуприја не настаје поглавито из политичких и економских разлога, да би њоме пролазили трговачки каравани, него из психолошке потребе њеног идејног творца, Мехмед паше, да споји ружно и неугледно место свог рођења, из којег је сурово уграбљен, са местом свога живота. Променом историјских околности мост задобија нову, позитивну, али тешко оствариву улогу да споји оно што је готово неспојиво или чему се не допушта да се споји: Запад с Истоком, Босну са Србијом, Србе са Србима. Поврх тога, може се уочити, с једне стране, везаност касаблија за мост, а, с друге, контраст моста, који тежи да повеже и окупи грађане око себе, и дубоке подељености тих истих грађана, будући да они верују у различито, мисле различито, воле различито, једни су пасивни у отпору, други су пак активни. Као да их ништа не спаја сем природних несрећа и ћуприје на Дрини.

Готово да се свака приповест овог романа на неки, па макар и врло спољашњи начин, завршава промишљањима о мосту. Сви догађаји, мали или већи, одвијају се на „ћуприји“, око ње или пак у вези са њом. Са моста скаче Фата у вечност колективне приче или мита. О њеној трагичној судбини приповеда Андрић у једном од поглавља романа који подсећа на неку оријенталну причу, при чему садржи и неке опште митске карактеристике као што је прекорачивање „мере“ усред властитог хибриса. Због изузетних особина, Фата и приповест о њој оставили су дубоког трага у колективној свести.²¹ На мосту висе и одрубљене српске главе, за њега по казни бива ексером прикован одважни и мудри Алихоџа,²²

²⁰ Уп. *Ibid.*, стр. 16.

²¹ Приповест о Фати, Андрић завршава реченицом: „Остала је само песма о девојци која лепотом и мудрошћу сја изнад свега, као да је непролазна.“ Уп. *Ibid.*, стр. 120.

²² Уп. *Ibid.*, стр. 129 ff.

на њему се Гласничанин коцка са ђаволом.²³ На мосту стражари Рус Федун, који ће тренутак заноса платити главом²⁴, у земљи у којој је готово сваки човек „свачији, само не свој“. Дубока мисао о томе да у Босни не креира личност свој карактер и судбину, него су, како се чини, судбине јунака одређене пре стицајем околности, затим до крви завађеним људима и ускогрудошћу средине. Свака од ових приповести доводи до несрећног или чак трагичког следа догађаја, до неког понижења или пропасти.

Као антитезу свом том злу, несрећама, које, додуше, не трају вечно, али их зато смењују нове несреће, Андрић истиче непроменљивост моста, који увек остаје исто, величанствено леп, „са својим глатким и савршеним сводовима.“²⁵ Све се мења: везиров хан се тихо урушава, па га Аустријанци руше, јер није функционалан, људи трагично страдају, ако су изузетни колективна прича их спомиње, али и она прети да падне у заборав. Само тај мост – попут неког дивинизованог бића, што се стално обнавља, премда је од истог камена – остаје увек „млад и јак“,²⁶ отпоран је на настртаје времена, природе и променљивост људских судбина, политике, економије и власти.

Постоје, међутим, дубоке деструктивне људске тежње, у роману оличене у технички најразвијенијој, аустријској цивилизацији, које показују да је сва та непролазност и трајност моста само још један од низа метафизичких привида. Мост је подељен, и то намерно минираним, због аустријских ратних циљева. Алихоца, један од главних протагониста романа, који од почетка аустријске анексије брижно бди над ћупријом, умире гледајући делимично разрушен мост. Остаје само нада, додуше, „најмоћније оружје потлачених“ да негде другде постоје велики, мудри и добри људи који ће подизати трајне творевине као манифестације Божије љубави према човеку.

²³ Уп. *Ibid.*, стр. 160 ff.

²⁴ Уп. *Ibid.*, стр. 172-187.

²⁵ Уп. *Ibid.*, стр. 107.

²⁶ Уп. *Ibid.*, стр. 262.

Андрићев песимистички поглед на свет врхуни у рефлексијама Алихоце.²⁷ На крају романа, у општем, ратном урушавању, чак ни мост на Дрини не бива поштеђен. А тај мост је древна и лепа творевина људског умећа, племенити покушај да се превазиђу препреке²⁸ у виду одвојености и јаза између две обале, два тешко проходна предела, да би се спојила два света различитих филозофија. Па уколико и он, тај мост, то увек обнављајуће божанство, не може да избегне судбину смрти и нестајања, намеће се питање о смислу свих људских напора. Нису ли сви они осуђени на пропаст? Да ли ће остати било који људски траг? Можда ће једино остати прича о племенитом и добром. Или ће и она кад тад пасти у заборав? Наду, чини се, пружају неки нови војници, о којима Андрић са симпатијама пише,²⁹ који теже да војно и политички повежу оно што мост географски спаја. Нада би могла да лежи и у Алихоциним рефлексијама о томе да негде постоје људи чији су поступци вођени разлозима добра и Божије љубави. Скептични читалац Андрићевог романа могао би постави следећа питања. Нису ли историјске околности, чак и оне које воде повезивању и спајању народа, крхке људске творевине? Која је снага Божије љубави у безбожном свету? Да ли Божија љубав може да спасе оне које су престали у Бога да верују?

ЛИТЕРАТУРА

Андрић, И., *На Дрини ћуприја*, Нолит, Београд 1981.

Андрић, И., *Сабрана дела: Стазе, лица, предели*, књига 10, Просвета, Београд 1963.

Деретић, Ј., *Српски роман*, Sezam Book, Зрењанин 2017.

Поповић, Б., „Историја и поезија у Андрићевом делу“, у: *Књижевна историја*, свеска 18, 1972, стр. 193-207.

²⁷ Уп. *Ibid.*, стр. 355-356.

²⁸ У есеју о мостовима, Андрић истиче да настају тако што човек наиђе на запреку пред којом не застаје. Уп. Иво Андрић, „Мостови“, у: *Сабрана дела: Стазе, лица, предели*, књига 10, Просвета, Београд 1963., стр. 200.

²⁹ Уп. Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Нолит, Београд, 1981. стр. 352-353.

Цацић, П., *Митско у Андрићевом делу. Храстова греда у каменој капији*,
Завод за уџбенике, Београд 1995.

IRINA DERETIĆ

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

MYTH, HISTORY AND METAPHYSICS
THE CASE OF IVO ANDRIĆ'S NOVEL *THE BRIDGE
ON THE DRINA*

Abstract: In this paper, I will examine the relationship between the mythological, historical and philosophical aspects of the novel *The Bridge on the Drina*. The three topics in the novel are of great significance for its understanding. These are the role of victim in the novel, the relationship between “ahistorical” and historical time as well as the specific metaphysical symbolic of the bridge. I will endeavor to point out that by taking into account these topics, one may raise the very important philosophical questions regarding the veracity of narratives, the philosophical character of a certain *Weltanschauung* as well as the deepest message of the entire novel.

Keywords: Ivo Andric, *The Bridge on the Drina*, Myth, History, Metaphysics

Primljeno: 25.2.2019.

Prihvaćeno: 9.5.2019.